WORLD FORUM ON ACADEMIC INNOVATION AND DIGITAL LITERACY

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING KREATIV VA MANTIQIY TAFAKKURINI SHAKILLANTIRISH YO'LLARI

ANDIJON PEDAGOGIKA TEXNIKUMI MAXSUS FAN O'QITUVCHISI

QADIROVA SURMAXON KOMILJON QIZI

Annotatsiya:

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning kreativ va mantiqiy tafakkurini shakllantirishning pedagogik-psixologik asoslari hamda samarali usullari yoritilgan. Maktabgacha ta'lim davrida bolaning mustaqil fikrlashi, yangicha yondashuvi, muammoli vaziyatlarga yechim topishi, sabab va oqibatlarni anglay olishi hamda o'z fikrini erkin ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada o'yin, muammoli vaziyatlar, ijodiy topshiriqlar, savol-javob, kuzatish, tajriba, modellashtirish va didaktik o'yinlardan foydalanish orqali bolalarning kreativ va mantiqiy tafakkurini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, tarbiyachining bolalar uchun erkin, ijodiy va rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishdagi roli hamda individual yondashuvning ahamiyati ochib berilgan

Kalit so'zlar:

Maktabgacha ta'lim, maktabgacha yoshdagi bolalar, kreativ tafakkur, mantiqiy tafakkur, ijodkorlik, mustaqil fikrlash, ijodiy qobiliyat, muammoli vaziyat, didaktik o'yin, rivojlantiruvchi muhit, ijodiy topshiriq, kuzatish, tajriba, modellashtirish, pedagogik yondashuv.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimida bolalarning nafaqat bilim va ko‘nikmalarini shakllantirish, balki ularning mustaqil, ijodiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha yosh davri bolaning shaxsiyati, dunyoqarashi, bilish jarayonlari va ijodiy imkoniyatlari jadal rivojlanadigan muhim bosqichdir. Shu sababli mazkur davrda bolalarning kreativ va mantiqiy tafakkurini shakllantirishga yo‘naltirilgan samarali pedagogik shart-sharoitlarni yaratish dolzarb masalalardan biridir.

Kreativ tafakkur bolaning mavjud bilim va tajribalaridan foydalanib, yangicha g‘oya va yechimlarni ilgari surishi, turli vaziyatlarga noodatiy yondashishi hamda o‘z tasavvurini erkin namoyon eta olishida ko‘rinadi. Mantiqiy tafakkur esa predmet va hodisalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglash, taqqoslash, guruhlash, umumlashtirish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va muayyan xulosaga kelish kabi aqliy jarayonlarni o‘z ichiga oladi. Mazkur ikki tafakkur turi bir-birini to‘ldirgan holda bolaning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi.

ASOSIY QISIM

Jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida inson qalbini kichiklikdan boshlab yaxshilik, oliyjanoblik, insonparvarlik, odamgarchilik, aql-idrokli bo‘lish, odob-axloqlilik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, halollik, poklik, so‘zamollik, xushso‘zlilik, ilmli bo‘lish kabi xislatlar bilan boyitish inson kamolotining me’yori bo‘lib kelgan. Chunki komil insonning ma’naviyati yuksak bo‘ladi Yuksak ma’naviyatga ega bo‘lgan kishi esa o‘z xalqining tarixi, urf-odati, qadriyati hamda an’analari, madaniyatini chuqur biladi va unga rioya qiladi.

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni hamda “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida gi qaroriga muvofiq bu sohada yangi tizim

yaratildi. Ushbu tizim oldiga maktabgacha ta’lim sohasida yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish, maktabgacha ta’lim muassasalari davlat va nodavlat tarmog‘ini kengaytirish hamda moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta’minlash, maktabgacha ta’lim muassasalariga bolalarni qamrab olishni keskin oshirish, ta’lim-tarbiya jarayonlariga zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish orqali bolalarni har tomonlama intellektual, ma’naviy-estetik, jismoniy rivojlantirish, ularni maktabga tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash vazifalari qo‘yildi.

Kreativlik bugungi kunda dunyoda yuz berayotgan to‘rtinchi sanoat tamaddunining dvigateli — harakatga keltiruvchi kuchi sifatda izoxlanmoqda. Qayoqqa qaramang, har tomonda inson ijodkorligining beqiyos va hayratlanarli namunalariga duch kelinmoqda: elektron xizmatlar, virtual reallik, to‘rtburchak tarvuzlar, tuproqsiz hosil olish... Bularning barchasi inson tasavvuri, tafakkuri mahsuli. Bugun biz uchun odatiy tuyulgan kitob, musiqa, bino, samolyot, hatto lampalar ham qachonlar orzu va tasavvurda bo‘lgan, keyinchalik aql-idrok samarasi o‘laroq yaratilgan.

Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg`ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo`ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi.Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi.Qolaversa, kreativlik zehni o`tkirlikni belgilab beradi, “talabalar e`tiborini ta`lim jarayoniga faol jalb etishni ta`minlaydi. Xorijiy mamlakatlarda barcha sohalarning mutaxassislari kabi o`qituvchilar ham o`zlarida kreativlik sifatlari mavjudligi va uning darajasini aniqlab boradi.

Xo‘sh, tarbiyalanuvchilarni qanday qilib kreativ fikrlashga o‘rgatish mumkin? Innovatsiya yaratish uchun tafakkurda qanday o‘zgarishlar kechishi lozim?.

Bolalarda kreativlik sifatlarini rivojlantirish uchun dastlab bu tushunchaning mazmunini bilish lozim. Yuqorida aytib o`tgandek, kreativlik inglizcha **“create”**

so`zidan olingan bo‘lib, yaratish ma’nosini bildiradi. Kreativlik deganda insonning yangilik yaratish, muammolarni yechishga qaratilgan ijodiy qobiliyati tushunish mumkin. Kreativlikning tagzamirida originallik, amaliylik, noodatiylik va erkinlikni ko`rish mumkin. Shuningdek, kreativ fikrlash muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash, bir nuqtaga turli rakursdan yondashishni anglatadi.

Kreativlik (lot., ing. “create ” – yaratish, “creative” – yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g`oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati shaxsning kreativ tafakkurga egaligini aniqlovchi testdan o`tadi. Mazkur test shaxs kreativligi va uning darajasini ijodiy faoliyatni tashkil etishdagi faollik, tezkor fikrlash, o`ziga xos (orginal)lik va takomillashganlik kabi mezonlar bo`yicha baholash imkoniyatini yaratadi. O`quvchi tomonidan tavsiya etilgan savollarga beriladigan javoblar aynan mana shu to`rtta mezonni qanoatlantirishi kerak.

Maktabgacha davr bolaning o‘sish, rivojlanish, o‘zini namoyon etishga intilish, o‘rganish, bilishga ishtiyoqi kuchli bo‘lgan davridir. Aynan shu davrda bolaning insoniy sifatlari va aqliy salohiyati rivojlanishi uchun poydevor yaratiladi. Maktabgacha yoshdagi bola bilan ta’lim-tarbiya qanchalik erta boshlansa, samarasi shunchalik barvaqt namoyon bo‘ladi va bolaning butun hayotiga ijobiy ta’sir qiladi. Shunday ekan, bolalar tafakkurini rivojlantirish asosiy vazifalardan biriga aylanadi. Buning uchun uning yirik va mayda qo‘l motorikasini rivojlantirish zarur. Chunki inson qo‘l va barmoqlarida nerv tolalari joylashgan. Barmoqlar orqali inson axborot oladi. Bolalarning mayda motorikasi uning nutqi, mantiqiy tafakkurini shakllantirishga ta’sir etadi. Bolalarning qo‘l va bilak motorikasi to‘g‘ri rivojlantirilsa, miya faoliyati shunchalik yaxshi taraqqiy etadi.

Qo‘l barmoqchalari motorikasining rivojlanishi quyidagi holatlarni yuzaga keltiradi:

tafakkurning rivojlanishi;

harakat koordinatsiyasining rivojlanishi;

xotira va diqqatning oshirish;

yozish ko‘nikmalarining shakllanishi;

nutqning ravonlashuvi.

Tasavvur etish, tafakkurning rivojlanishidir. Maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatlaridagi asosiy vazifalardan biri – bola miyasida buyum va hodisalar haqidagi axborotni tasavvur ettirish. Masalan, rasm chizish, turli o‘yinlar, kubiklardan biron-bir narsa yasash orqali bola ana shu axborotni tafakkurida rivojlantiradi. Ushbu tafakkur turi boshqa tafakkur turlariga asos bo‘lib, so‘z boyligi, mantiqiy tafakkurning shakllanishi, kelajakdagi maktab darslarini a’lo darajada o‘zlashtirishda ko‘maklashadi.

Bolalar o‘z tabiatlariga ko‘ra haddan tashqari qiziquvchan bo‘ladi. Ular hamma narsani bilishi juda zarur: ta’mini tatib ko‘rishi, ushlab ko‘rishi, tushunarsiz va yangi bo‘lgan narsalarga o‘z tushuntirishlarini o‘ylab topishi, tajriba o‘tkazib ko‘rishi va o‘z farazlarini tekshirishi. Har bir ota-ona o‘z farzandiga uni o‘rab turgan olamni tanishiga yordam berishi zarur.

Bola 3 yoshigacha asosan predmet va harakatlarning nomlarini o‘zlashtiradi. Nomlar asosan uning vazifasini anglatib, bu predmet yoki harakatning tashqi ko‘rinishi o‘zgarsa ham uning nomi o‘zgarmaydi. Shuning uchun ham bola predmetlarning nomlari ishlatilishini vazifalariga bog‘lagan holda tez o‘zlashtiradi.

Maktabgacha tarbiya yoshida bolaning analizatorli idrok etish jarayoni ham yanada takomillasha boradi. Bola hayotining 3-yoshida beixtiyor idrok maktabgacha tarbiya yoshidagi katta bolada ma’lum bir maqsadga qaratilgan, tanlangan idrokka aylanadi, kuzatuvchanlik tarkib topadi. Idrok etishda so‘zning roli osha boradi, endi bola narsalarning belgilab qo‘ygan sifatlari va xususiyatlarini aytib ko‘rsatadi. Idrok jarayoni bolaning tafakkurini o‘stiradi hamda o‘z faoliyati davomida va tafakkur jarayonida tobora takomillashadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bola tasavvurlari doirasi kengayishi va bilimning oshishi uning aqliy faoliyatining xarakterini

o‘zgartiradi. Nutqning o‘sish faoliyatining kengayishi yangi tafakkur shakllari uchun sharoit yaratadi.

5–6 yashar bola tasvirlaydi, keyin esa muhokama qiladi, umumlashtiradi. Shu yoshdagi bolaning tafakkuri aniq obrazli emotsional va yaqqol tafakkur hisoblanadi. Muhokama bevosita narsa, buyum bilan bog‘langan. Bola umumlashtirilgan tushunchalarni o‘zlashtiradi, fikr yuritish operatsiyalari faqat idrok etishgagina emas, balki xayolga ham asoslanadi.

Dastlabki (garchi mukammal bo‘lmasa ham) hukmlardan xulosa chiqarish va yakun yasash paydo bo‘ladi. Bu yoshdagi bolaning xotirasi yangi faoliyatlar va uning oldiga qo‘yilgan yangi talablar asosida takomillasha boradi. Bog‘cha yoshidagi bolalar o‘zlarining faoliyatlari uchun qandaydir ahamiyatga ega bo‘lgan, ularda kuchli taassurotlar qoldirgan va ularni qiziqtirgan narsalarni beixtiyor esida saqlab qoladi. Ushbu yoshdagi bolalar tafakkuri va uning o‘sishi o‘ziga xos xususiyatga ega. Maktabgacha yoshda bolaning tafakkuri juda tez rivojlana boshlaydi. Buning sababi, birinchidan, ularda turmush tajribasining nisbatan ko‘payishi, ikkinchidan, nutqining yaxshi o‘sgan bo‘lishi, uchinchidan esa bog‘cha yoshidagi bolalarning juda ko‘p erkin, mustaqil harakatlar qilish imkoniyatiga ega bo‘lishlaridir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda har sohaga doir savollarning tug‘ilishi ular tafakkurining faollashayotganidan darak beradi. Bola o‘z savoliga javob topa olmasa yoki kattalar uning savoliga ahamiyat bermasa, undagi qiziquvchanlik susaya boshlaydi.

Bolaga ta’limni erta, kech ham emas, balki o‘z vaqtida berish lozim. Bolaning yoshiga muvofiq ravishda shunday ta’lim berish kerakki, bunda uning barcha hissiyot a’zolari jalb etilgan bo‘lsin. Ya’ni bola rivojlanish jarayonida mustaqil ravishda o‘zi teginish, ko‘rish, eshitish, hidlash va mazasini bilish imkoniyatiga ega bo‘lishini ta’minlash zarur.

Bolaga kichikligidan axloqni o‘rgatish miya rivojlanishida katta ahamiyatga ega.

Kattalarni hurmat qilish, salom berish, yo‘l harakati qoidalariga amal qilish va boshqa shu kabilarni o‘rganib borgan bola hayoti davomida qiynalmaydi va kam xato qiladi.

Bilim olish bolaga yaxshi kayfiyat baxsh etishi kerak. Bolani qiynab, o‘qish yoki yozishga barvaqt o‘rgatib, o‘yindan xoli qilish uning stress olishiga olib keladi. Natijada bolada har xil kasalliklar yuzaga kelishi mumkin. Bola bilimni o‘z xohishi bilan o‘zlashtirishi kerak. Agar istamayotgan bo‘lsa, demak, ota-ona uni qiziqtirish yo‘llarini topa olmayapti. Shuning uchun ota-onalar bolaning rivojlanishi uchun aynan uning kichikligidan sharoit yaratib, atrof-muhitni yanada qiziqarli qilib ko‘rsatishlari kerak. Bola chizish, o‘qish, yasash, o‘ynash, qurish, yozish va boshqa faoliyatlarning barchasi farzand uchun qiziqarli bo‘lishi ota-onaga bog‘liq. Bola kichikligidan qanchalik qiziquvchan, savollari ko‘p bo‘lsa, shunchalik rivojlanib o‘sadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi O‘RQ-595son Qonuni -Tashkent2019.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim va tarbiya davlat standarti. – Toshkent.
5. Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. – Toshkent: Maktabgacha ta’lim agentligi, 2022.
6. Hasanboyeva O., Tojiyeva M., Toshpo‘latova Sh. Maktabgacha ta’lim

pedagogikasi. – Toshkent: Ilm ziyo, 2011.

7. Vohidova R., Nishonova S. Pedagogika. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2016.
8. G‘oziyev E.G‘. Ontogenez psixologiyasi. – Toshkent: Noshir, 2010.
9. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.

